

НА ТАЛАСУ РЕХАБИЛИТАЦИЈА – МИЛАН НЕДИЋ

ПИШЕ Др Мирјана ЗОРИЋ

После Драже Михаиловића, на реду је Милан Недић. Иако Михаиловића многи и данас виде као сарадника окупатора, у међувремену се отишло и корак даље, захтевом за рехабилитацију Недића, председника квислиншке владе у окупираној Србији 1941–1944. године.

СУД ИСТ

Процес правне рехабилитације генерала Милана Недића, председника српске владе под окупацијом 1941–1944, отпочео је децембра прошле године пред Вишим судом у Београду, на иницијативу Недићевих потомака и уз подршку Српског либералног савета и Удружења политичких затвореника и жртава комунистичког режима. Циљ је да се оспори Уредба ФНРЈ из 1949, којом је председник Владе народног спаса, без судске пресуде и три године након смрти, проглашен за народног непријатеља, на основу чега су му одузета и грађанска и имовинска права. Иако је то само још један у низу процеса којима се, током протеклих година, бавило наше судство, почев од оних у којима су рехабилитоване жртве комунистичког режима с краја Другог светског рата, преко враћања грађанских права члановима породице Карађорђевић, па све до рехабилитације Драже Михаиловића, Недићеву рехабилитацију од самог почетка прате бројне контроверзе, од којих се прва тиче њене правне утемељености. За правнике, у принципу, нема дилеме: ако не постоји судска пресуда којом је Недић проглашен за ратног злочинца или народног непријатеља, онда не може бити ни поступка за рехабилитацију. Оту-

да, ово питање по њима има политичку, а не правну димензију. Други се, пак, позивају на Закон о рехабилитацији („Службени гласник РС“ бр. 2/2011), који прописује да се може захтевати рехабилитација и оних лица која су без судске пресуде лишена живота, слободе или неког другог права, као што су грађанска и имовинска права. Свакако да „случај Недић“, поред правног и политичког, подразумева и морално (етичко) и, пре свега, научно (историјско) тумачење оправданости покретања једне овакве иницијативе.

Оцене о историјској улози генерала и ратног председника српске владе, Милана Недића, крајње су опречне у српској јавности. За једне, он је спасилац српског народа, српска мајка, а за друге, квислинг који је сервисирао Немце у свим њиховим подухватима, па и у злочинима према цивилном становништву у Србији. Својевремено, 1992. године, на таласу антикомунизма случај Недић отворен је провокативном представом драмског писца Синише Ковачевића у „Звездара театру“, када се у главној улози појавио познати глумац Данило Бата Стојковић, чија је интерпретација генераловог лика остала упечатљива по реченици: *Оће њиле да брани њевца од јасџреба. Е, луди Срби... Основао сам Владу народног спаса решен да српски народ њоведем њравим, народним њушџем. А њо је, да гледа своје инџере-*

ОРИЈЕ

се и да се клони самоуништења. Данас Ковачевић наглашава да је његов Недић драмски лик и да није на њему да даје коначне судове: да ли треба или не да буде рехабилитован?! Његов лик у драми био је човек који је доживео личну трагедију приликом дизања у ваздух Смедерева (експлозије 5. јуна 1941), када му је син погинуо, а имао је и Хрвата за зета: „Њега јесу звали српска мајка, ни један српски војник, за разлику од хрватских, бошњачких, аустријских, до француских, није био на источном фронту”, наглашава Ковачевић...

Јединствен случај у Европи

Многобројне расправе о Милану Недићу, које су у слободној и необавезној форми одавно већ присутне у јавности, и драмски прикази његовог лика и дела, који се ослањају на слободу уметничког израза, немају ни изблиза ону тежину као иницијатива пред којом се данас нашло читаво српско друштво, па и сама држава Србија – да се правно рехабилитује председник колаборационистичке владе у Другом светском рату, владе коју је именовао окупатор и која је била у служби немачког војноуправног апарата у Србији. Рехабилитација

Недића представљала би јединствен случај у Европи; ни породица Видкуна Квислинга у Норвешкој (чије је презиме постало синоним за све сараднике окупатора у окупираној Европи), нити породица маршала Петена, председника Вишијевске Француске и хероја Првог светског рата, није до сада покретала сличан процес.

Поједини аналитичари евентуалну рехабилитацију повезују са синдромом у посткомунистичким државама источне Европе, посебно у оним које су настале распадом Југославије деведесетих година прошлог века, а који се објашњава трагањем за „новим” историјским и вредносним идентитетом чији носиоци постају управо колаборационисти из Другог светског рата. У време када је заједничка држава нестајала у пожару крвавог грађанског рата, њене националне политичке елите почеле су да кокетирају са национализмом и то у његовој најекстремнијој варијанти. У томе су нарочито предњачили бивши југословенски комунисти који су, са позиција власти, радикални национализам користили за мобилизацију народа под плаштом тобожње угрожености од суседа. На тај начин промовисали су контроверзни модел тзв. „националног помирења”, што је у извесној мери представљало покушај мирења антифашизма и фашизма у новонасталим државама. Усташтво је у Хрватској у великој мери рехабилитовано уз помоћ наратива о домовинском рату; Фрањо Туђман је почетком деведесетих покренуо питање помирења између усташа и партизана и њихових потомака, што је, између осталог, кулминирало иницијативом да се Брозови и Павелићеви земни остаци пренесу у Хрватску. У случају Србије, са рехабилитацијом четништва такође се отпочело деведесетих, али је то питање, за разлику од Хрватске, отпочела опозиција, а прошле године окончала га позиција, рехабилитацијом Драже Михаиловића. Иако Михаиловића многи и даље виде као сарадника окупатора, у међувремену се отишло и корак даље, захтевом за рехабилитацију Милана Недића, председника квислиншке владе у окупираној Србији 1941–1944. године.

Подстицаје оваквој иницијативи проналазимо и у историјском наслеђу, у његовом често погрешном интерпретирању, иза кога су обично стајали политички, идеолошки и други интереси „победника који пише историју”. Наиме, деценијама је по завршетку Другог светског рата, вољом комунистичких идеолога у Југославији, Недић изједначаван с Павелићем, како би се „уравнотежиле њихове кривице” за масовне погроме над Србима, Јеврејима и Ромима, иако се

тиме, заправо, само релативизовала одговорност нацистичке Немачке за почињене злочине. Историја нас је ипак научила да се између Павелићевог и Недићевог колаборационизма не може ставити знак једнакости. За разлику од Павелићеве колаборације, која је била добровољна и сврсисходна (јер су Хрвати добили државу у ратним условима), Недић се нерадо прихватио сарадње са Немцима у окупираној Србији, тек кад су га ови ставили пред свршен чин: или ће организовати владу која ће угушити устанак у Србији, или ће пусти усташке, мађарске, албанске и бугарске трупе да оне то учине. У таквим условима, Недић је покушавао да издејствује и одређене противуслуге за Србе и обећање генерала Данкелмана да ће Србија стећи аутономни статус, али се с временом показало да су његове наде биле узалудне. У намери да српски народ сачува од непотребног страдања, Недић је, прихватајући колаборацију и захтеве Немаца да се бори против покрета отпора, равногорског и партизанског (нарочито против комуниста, јер их је сматрао одговорним за сурове репресалије окупатора у Србији) заправо још више допринио том страдању. Недићево квислинштво, без сумње, материјализовало се унутар сопственог, српског народа, док су Павелићева сарадња и ослонац на Немце омогућили његовом режиму несметано спровођење етничког чишћења хрватске фашистичке државе, пре свега, масовни погром и истребљење Срба у њој.

Историја о Недићу

О историјској улози Милана Недића најбоље и једино може да суди – историја. Ипак, око његове личности очитују се поделе у домаћој литератури и међу историчарима, које се крећу између издајства и колаборације са непријатељем, на једној, и његовог поимања као патриоте и трагичара, на другој страни. Једни сматрају да Недић не заслужује осуду, јер је покушао да Србију заштити од рата, а кад се нашао на функцији председника владе под окупацијом, постао је неминовно жртва комунистичког терора. Ови ће, попут историчара Бојана Димитријевића, рећи: „Недић је пре свега човек који је своју блиставу војничку каријеру у августу 1941. жртвовао за спас српског народа на начин који је по његовом мишљењу био једино могућ, и не само он, него и већина

српских интелектуалаца који су остали у окупираном Београду... Дакле, то је ствар коју треба просто разумети”. Друга струја међу историчарима тврди: „Недић је најнеспорнија спорна личност, јер чињенице показују да је одговоран за низ злочина, те места рехабилитацији нема. Ако до ње и дође, биће то још један пораз вредносног система и правног поретка уопште”. У свему томе, сви они који се баве ликом и делом Милана Недића, као да занемарују основну чињеницу да се његова исто-

ријска улога мора повезано тумачити са 27. мартом 1941. и војним пучем, када је смењена влада која је (25. марта) потписала приступ Југославије Тројном пакту. Пуч је произвео немачки напад и све остало што је са собом донео Априлски рат овој држави, па и инаугурисање Недићевог режима у окупираној Србији. Дакле, став према Недићу захтева недвосмислено опредељење према догађајима који су претходили именовању његове владе. То значи да се они који се залажу за Недићеву рехабилитацију, морају имплицитно одредити према пучу од 27. марта и осудити тај чин, јер, контрадикторно је тражити Недићеву рехабилитацију, а истовремено подржавати војни пуч који ће Југославији донети рат, њену поделу и окупацију.

У савременој историји српског народа Милан Недић најупечатљивије симболизује два антипода: човека који је у Србији институционализовао сарадњу са немачким окупатором и који је, прихватајући се функције српског „квислинга”, своју мисију у датом моменту схватао као једино могући пут да се заштите елементарни интереси српског народа и његове државе под окупацијом. Доживевши да му после рата суде и пресуђују његови највећи непријатељи – комунисти, трагичар је у њему на крају победио патриоту. Биланс Недићеве политике указује на неувобичајени спој људских особина и трагичних судбина, на контрадикторности између егзистенцијалних интереса и сурове стварности којом је био затечен српски народ по губитку сопствене државе 1941. године. Прихватајући се понуђене функције, генерал Недић је готово без резерве следио немачку политику у Србији, а да при том није успео да промени антисрпско расположење немачког врха, ни да обезбеди повољнији статус свом народу и сопственој држави у новом европском поретку. Иступао је као председник владе, иако је сваки немачки функционер у Србији могао да доведе у питање његову компетентност у доношењу одлука. Тражио је проширење Србије, рачунајући на 17 срезова у источној Босни, док су га Немци истовремено (крајем 1941. и почетком 1942. године) кажњавали значајним проширењем бугарске окупационе зоне у Србији. Опредељујући се за колаборацију са Немцима, погазио је официрску заклетву, због чега је био одбачен и од свог краља. Патетичним наступима настојао је да спречи немачки терор над народом подносећи протесте, меморандуме, претећи оставкама, иако се овај настављао несмањеном

жестином. Истрајавао је на аутономији Србије у оквирима немачког новог поретка у Европи, упркос доследном противљењу немачког политичког врха, на првом месту Хитлера, да било шта мења у својој, већ утврђеној политици према Србији, под режимом војне окупације. Служећи интересима сила Осовине, Недић је одмах на почетку дошао у сукоб са Југословенском владом у Лондону која је од њега морала да се дистанцира. Упркос српској политичкој емиграцији која се противила изједначавању Недића и Павелића (аргументима о Недићу као спасиоцу српског народа и заштитнику његових егзистенцијалних интереса, а о Павелићу као гробару тог истог народа), Југословенска влада у Лондону и њен министар војни (генерал Михаиловић) практично су га отписали, стављајући га под слово „З“, што је највероватније подразумевало његову – физичку ликвидацију.

У оквирима немачке политике

Од тренутка када је од војноуправног заповедника генерала Данкелмана прихватио мандат председника српске владе, Милан Недић пуним капацитетом улази у оквире немачке окупационе политике у Србији. Стављајући своју судбину у руке немачког окупатора, Недић се фактички и формално определио за Немце и морао је рачунати с тим да ће поделити њихову судбину на крају рата, ма каква она била. Ту нема никакве дилеме. Исто као и Павелић у Хрватској. У првом обраћању српском народу, 2. септембра 1941, он је покушао да објасни мотиве који су га навели да се прихвати понуђене функције: „Дошао сам на владу да спасавам народ да се међусобно не истреби; да завлада ред и мир, рад и братство (у времену сукоба највећих сила); да сачекамо свршетак рата здружени под српским барјаком“, јер у обрачуна највећих светских сила „ту ми нити можемо помоћи нити одмоћи“. Задатак своје владе видео је управо у смиривању земље, увођењу реда и поретка, у раду и обнови земље и протеривању оних „који служе туђим интересима или су заведени туђинским агентима“. У том наступу, као и многим каснијим када би слао „опомене српском народу“, сажета је сва политичка филозофија „владања“ генерала Недића: спасити свој народ од уништења и спречити да Србија буде претворена у „згариште и пустош“. У исто време, нападан са свих страна, игнорисан и уцењиван од Немаца, који су у њему видели искључиво извршиоца сопствене политике у Србији, не занимајући се нарочито за његове бриге и моралне дилеме, без интегритета и аутономије у оквиру немачког окупационог режима, Недић је заједно са Владом националног спаса пролазио кроз многе кризе и искушења, како у односу према спољним чиниоцима (силама Осовине, немачким окупационим властима у Србији, савезничким силама, Југословенској влади у Лондону и Миха-

иловићу, као њеном експоненту у земљи, политичком и националном радикализму југословенских комуниста...), тако и на унутрашњем плану, где је био принуђен да мири супротстављене струје унутар сопствених редова које су „вољно или невољно“ подржавале немачки „нови поредак“ у Србији.

Заједно са Немцима, српска полиција и жандармерија (САС) учествује у казним експедицијама против антифашиста, комуниста, партизана, равногораца и осталих политичких неистомишљеника; Србима су пуњени логори (Београд је био једини главни град у Европи на чијој су територији постојала четири нацистичка логора), убијани су, на различите начине мучени и увођени у стање егзистенцијалне угрожености. Међу њима је било и невиних жртава, које нису припадале ниједној од ових категорија. Зато, кад говоримо о рехабилитацији Милана Недића и његовој улози у Другом светском рату у целини, науку (историјску, пре свега) не занимају толико Недићеве мотиви због којих је ушао у колаборацију с Немцима и трагична судбина на крају рата, колико биланс његове „владавине“, а он је заиста поражавајући. Насупрот 400.000 српских избеглица које је (према изворима) збринула његова влада (па ни то није могла урадити без немачког одобрења) и бројних обраћања народу, у којима је Недић заговарао ред, рад и мир, како се не би провозирале немачке репресалије над недужним цивилима, стоји поражавајуће књиговодство смрти, иза кога вољно или невољно, директно или индиректно, са знањем или без непосредног увида, али свакако *de facto*, стоје Влада народног спаса и генерал Недић као њен председник. Активним учешћем на страни окупатора против припадника покрета отпора у Србији и арбитражем у крвавом грађанском (братоубилачком) рату у коме су ратовали сви против свих, Недићева влада несумњиво је допринела погубним поделама у српском народу, чије се последице и данас осећају. Иза ње је остало око 80.000 жртава Јајинаца (антифашиста, комуниста, Јевреја, Рома, обичних грађана...), Бањички логор као симбол највећег страдања Срба усред Београда (према документима, кроз њега је прошло 23.637 особа различитих националности), који је имао неку врсту двојне управе, јер су га држали и Немци и Недић, односно, његова специ-

јална полиција и државна стража, испражњено Старо сајмиште, прогон и истребљење Јевреја (холокауст) у читавој Србији, камиони душегупке (Goetz und Meier), у којима је плинот угушен велики број талаца са Бањице и Старог сајмишта, репресивни полицијски апарат на челу са злогласним Драгим Јовановићем, као и остале активности које су предузимане по налогу или уз менторство окупационих власти. Међу заточеницима Бањичког логора било је пуно интелектуалаца; поменимо само Александра Белића, Виктора Нова-

ка, Васу Чубриловића, Милоша Ђурића, па свештенике Српске православне цркве, антифашисте, комунисте, четнике, обичне грађане, а да не говоримо о Јеврејима и Ромима. Готово читава социјална, интелектуална и национална структура Београда била је у њему заступљена. Позивајући се на документе, професор Милан Ристовић тврди: „Тачно је да су немачке окупационе власти вршиле егзекуције, али помоћни инструмент била је полицијска и војна структура српске окупационе власти“. Као кључни аргумент, Ристовић наводи да је „српска влада добила одрешене руке да бира кога од талаца ће да стреља и на који начин“.

Настојање заговорника Недићеве рехабилитације да га амнестирају од кривице за холокауст, наводним тврдњама да није знао за прогоне и истребљење Јевреја, не може да прође суд историјске науке. Она је то питање одавно већ апсолвирала и не могу га променити било какве поделе међу историчарима поводом тумачења Недићевог лика и дела. Исувише је остало материјалних доказа о томе у документима (архивској грађи). Самим тим што је био председник квислиншке владе, која је у свим сегментима сервисирала немачке окупационе власти, и уједно министар унутрашњих дела, који је под својом контролом држао читав војнополицијски апарат (САС) који је био укључен у прогон и истребљење Јевреја и Цигана, као и политичких неистомисљеника, не може се ни у једном сегменту оспорити апсолутна одговорност Милана Недића по том питању. Између октобра 1941. и маја 1942. године преко 80% јеврејске популације у Србији убијено је у логорима, у Јајинцима, масовним стрељањем или употребом гаса (у камионима душегупкама). Чињеница да се логор Старо сајмиште налазио на територији НДХ не умањује Недићеву одговорност за страдање Јевреја и осталих заточеника у њему. Српска власт, нарочито у Београду, вршила је потпуни надзор над Јеврејима и заједно са немачким властима организовала њихов принудни рад. О томе је Недићева Специјална полиција водила прецизну евиденцију.

Расистичка влада

Десетине уредби и декрета које је доносила Недићева влада били су расистичке природе; у њима се Јеврејима и Циганима забрањивало да раде у државним службама, да студирају на универзитетима, оспаравано им је право на рад и имовину („Уредбом о припадању имовине Јевреја у Србији“ од 28. августа 1942), која је без накнаде проглашавана власништвом државе. У име Главног безбедносног уреда Рајха (Reichssicherheitshauptamt), шеф Управног штаба војног заповедника Србије Харолд Турнер могао је августа 1942. с поносом да извести да је Die Judenfrage у Срби-

ји решено и да је она једна од првих земаља у Европи која је Judenrein, очишћена од Јевреја, њих преко 15.000, или 94% од предратног броја. Све до напуштања Београда 1944. године, Недић је беспоговорно слушао налоге својих немачких господара. Посебан вид Недићевог трогодишњег учинка у власти, који је нажалост само делимично истражен у историографији, јесте његова улога у економској експлоатацији Србије и масовној употреби принудног рада за немачке потребе, посебно при експлоатацији великих рудних комплекса, као што су Бор, Трепча и Костолац, али и осталих привредних ресурса. Преко „Берзе рада“, „Националне службе рада“ и сличних организација, Недићева влада упућивала је људе на принудни рад, позивала их и подстицала на добровољно пријављивање за рад у Рајху, обећавајући им, при том, добре услове рада и сигурне плате. На тај начин, Србија се додатно ослобађала непожељних елемената који су представљали потенцијалну опасност по немачког окупатора и Недићев режим у земљи.

С обзиром на изнете чињенице, које су историографски одавно верификоване, процес око рехабилитације Милана Недића могао би да има само један, de facto политички карактер, а судска одлука, уколико до ње и дође, не може имати ни правно, ни историјско утемељење. Да би се, у овом случају, задовољила правна процедура, логичније је (уколико би то било могуће) да се настави суђење генералу Недићу које је отпочело 1946, а које се његовом смрћу није завршило, па онда, евентуално, ићи на његову рехабилитацију. Јасно је да су разлози Недићеве рехабилитације пре свега политичке, а не историјске природе. Јасно је и то да Недићев лик и дело објективно може да тумачи само историјска наука (а она је о томе дала свој суд). Ово није ни академско питање, већ покушај да се, под маском заштите српског народа, рехабилитују Недић и његова влада, који су формално и фактички сервисирали немачки фашистички режим у Србији. Тиме се опасно доводе у питање не само антифашистички темељи српског друштва и релативизује фашизам, већ прекраја и фалсификује историја. Осим тога, отклон од антифашистичког наслеђа Србије у Другом светском рату представљао би увреду за десетине хиљада жртава Бањице, Старог сајмишта, Топовских шупа, Бубња, Јајинаца и других стратишта по Србији, где су се окупатор и његови (домаћи) сарадници обрачунавали са родољубима, патриотима, антифашистима и свима онима који нису хтели да прихвате и живе у новим европском поретку који су Немци и у Србији градили. ■

